

Genrer och genreanalys i den folkliga dikten

Per Peterson

”Skall vi behålla våra genresystem?” hette en artikel, som Bengt af Klintberg skrev och som publicerades i boken *Folkloristikens aktuella paradig* 1979. Under 1970-talet gick nämligen ett antal forskare till attack mot de genresystem, som mer eller mindre varit i användning sedan 1930-talet. En av orsakerna bakom ifrågasättandet stod att finna i den performanceorienterade folkloristik, som etablerades främst bland nordamerikanska folklorister som Dan Ben-Amos vid denna tid.

Performanceorienteringen ledde till att intresset för folkloretexterna gled än mer ur fokus, än vad som varit fallet inom de tidigare vanliga kontextstudierna. Performance innebar ju att själva framförandesituationen som kommunikationsprocess sattes i forskningsfokus. Det historiska perspektivet, som varit framträdande i den äldre folkloristiska forskningen, blev skäligen perifert, även om vissa forskare som Charles Joyner betonade att varje framförandesituation vilar både på faktorer i nutid och på faktorer, som härrör från förfluten tid – t.ex. tidigare erfarenheter. Det historiska perspektivet bör således inte negligeras ens i en performanceanalys.

Inom såväl svensk som internationell folkloristik blev Carl Wilhelm von Sydows forskning om genrer på 1930- och 1940-talen avgörande för synen på genreanalys och arkivsystem under avsevärd tid. von Sydows syn på genrer såsom ”naturliga” d.v.s. att de existerar som ett slags objektiva kategorier och att det är forskarens uppgift att ”upptäcka” dem, kom senare att medföra att begrepp som *realtyp* och *realistiska genresystem* kom att ingå i den folkloristiska arsenalen. Genrerna ”fanns” enligt detta synsätt ”i verkligheten” och med systematiska insamlingar och studier borde genresystemen kunna fastställas.

Mot detta hävdade sedan andra forskare att genrerna är konstruktioner som resultat av forskarens vedermödor eller med andra ord utgör *nominalistiska system* utifrån s.k. *idealtyper*. Teoretiskt sett skulle således varje forskare kunna konstruera sitt eget genresystem efter de utgångspunkter, som är rimliga och adekvata för den aktuella forskningsuppgiften. De utgångspunkter eller kriterier, som väljs som genreinstrument, bör naturligtvis stå i paritet med de forskningsmål, som den aktuella undersökningen kräver – men det är forskarens uppgift att bestämma dessa kriterier.

DE HISTORISKA KÄLLMATERIALEN

Alla som sökt uppteckningsmaterial på något av våra ”folklivsarkiv”, vet att detta är katalogiserat efter ett system med huvud- och underrubriker, där folklore återfinns under huvudrubriker som exempelvis Diktning, Mytologisk tradition eller Läkekonst, men också under åtskilliga andra huvudord. Eftersom arkivsystemen byggdes upp vid en tid, då forskningsintressena var annorlunda formulerade än idag, ter sig problemen att nå fram till källorna ibland svåra och tidsödande. En risk för den ovane eller för den som är tidspressad, är att man väljer att avgränsa sitt material till de uppteckningar, som är katalogiserade under någon särskild rubrik, i stället för att söka efter relevanta uppgifter under flera huvudord.

Vissa av de vanliga genrebestämningarna återfinns ju i arkivklassificeringen som t.ex. Sagor, Gåtor, Visor m.fl., medan bland annat genrer som memorat och sägner ”gömmar sig” under huvudord som Naturväsen, Gångångare, Skatter etc. Detta gör att även om arkiven i hög grad använder sig av en ”klassisk” genreterminologi, så finns en sådan inte konsekvent genomförd i systemet.

Arkivens huvuduppgift, vid sidan om en förvarande och vårdande funktion, är ju att hålla materialet tillgängligt för olika intressenter och här uppstår lätt en problematik i genrehänseende vid sidan av en rad andra faktorer i sökfunktionerna. Ändå är det naturligtvis så att de genrebeteckningar, som finns i arkiven som sådana är välkända för studenter och forskare i folkloristik. Det är snarast så att klassificeringen är ojämn eller ofullständig.

Vid sidan om dessa och liknande frågor, kan den oerfarne också drabbas av genrebeteckningar i en uppteckningstext, som sagesmannen eller eventuellt nedtecknaren formulerat:

En liten saga lyder så här. Det var då svinen fick gå ute sommar som vinter, och leva på ekbokällon, nötter och rötter varvid svinhjorden överfölls av en flock vargar, som åt upp en massa djur och som det fanns ett dykär i närheten sprang djuren ner i detta och vargarna åt upp bakkelen men djuren levde. Ibland svinhjorden befans en stor såkallad fargalt. Denne anfölls även vid en stötta (=övergångsställe över en gärdesgård), varvid 14 vargar fick sätta till livet,

vilka sprang med tarmarna släpande efter sig, tills de dog. Det lär på platsen uppsatts ett träkors, som förtäljer om händelsen. Ej långt från denna plats förmåler sägnen att en havande kvinna överfölls av en varg, hon lyckades få tag om vargens tunga och på så sätt hålla honom, då de befån sig på vardera sidan av gärdesgården tills mannen han fram och med en stör slog ryggen av vargen, samt senare dödade honom.

ULMA 23010:146 Vgl, Götene, sid 2-3. Inf: Hj. Berger, f 1871 (Radiotjänsts insaml 1943.)

Inledningen anger den efterföljande texten som en *saga*, fast det här enligt konventionell terminologi rör sig om en sägen. Exemplet sätter fingret på en äldre debatt som rör forskarnas genremodeller kontra informanternas genrebeteckningar. Att dem emellan se en inkongruens, är inte särskilt överraskande.

Återgår vi till arkivens klassificering av folklöre, skiljer sagorna ut sig från den övriga dikten på grund av sina s.k. AT-nummer. Varje sagotyp har begåvats med ett nummer i Aarnes och Thompsons katalogsystem, i vilket för övrigt också fablerna ingår. Detta kan gesken av att sagorna utgör en tydligt avgränsad genre inom den folkliga diktningen, vilket naturligtvis är en sanning med modifikation. Icke desto mindre har AT-numreringen medfört att de flesta sagoindex – såväl i arkivbaserna som i publicerade verk – följer Aarne-Thompson-systemet och på ett radikalt sätt underlättar materialsökningen. Att det överhuvud taget varit möjligt att på detta sätt typbestämma sagorna, beror i sin tur på den relativt stereotypa traditionen.

Att AT-numreringen underlättar kommunikationen av såväl material som resultat både för forskaren och arkiven står ställt utom allt tvivel, men betyder det att sagan får större stadga i sin genreprofil?

SYNEN PÅ GENRER

Ett påstående, som hörs allt emellanåt i forsknings-sammanhang, är att genrerna bidrar till en skygglappsattityd, d.v.s. att forskaren riskerar att inte se informationsvärdet i andra genrer, än dem han eller hon för tillfället arbetar med. Med viss risk för att generalisera, torde man kunna påstå att amerikanska folklorister lagt begränsad vikt vid genreanalys och genreterminologi. Också i Europa har intresset växlat, även om det varit påtagligt starkare i synnerhet inom nordeuropeisk forskning och inte minst i de nordiska länderna. Icke desto mindre har den amerikanske forskaren Dan Ben-Amos i artikeln "The Concepts of Genre in Folklore" (1976) formulerat fyra olika sätt att se på genrebegreppet, som är värda att återge, för att ge ett vidgat perspektiv.

A. Som ett ordnings- eller klassificeringssystem

Detta är en syn som man bland annat brukat associera till von Sydow och beskriva som ett närmast naturvetenskapligt betraktelsesätt. Liknande ett botaniskt system kategoriseras den folkliga diktningen i

grupper och undergrupper, vilket skapar översikt och kontroll över källmaterialen samtidigt som det riskerar att bygga hinder för forskarens perspektiv. Detta synsätt kan också kritiseras för att ha varit starkt textbundet till form- och innehållskriterier och därmed negligerat kontextaspekten.

B. Som uttryck för permanens

I sin mest ortodoxa form har man påstått att genrerna är resistenta mot kulturell förändring. Vissa funktionalister hävdade t.ex. att genrerna snarast var att se som uttryck för behov. I deras ögon var det således närmast de behov, till vilka genrerna kunde relateras, som var permanenta.

Tydligast kommer kanske genrerna som uttryck för permanens fram inom strukturalismen. Förutsättningen är naturligtvis då att genrerna definieras utifrån strukturanalytisk modell.

C. Som uttryck för förändring

Oavsett vilka genrekriterier som tillämpas, är aldrig gränsdragningen mellan olika genrer absolut tydlig. Även berättelser kan efter hand förändras genom t.ex. nya kulturella villkor så att de så småningom kan ses som genreflyktingar. En sägen eller anekdot skulle på detta sätt kunna förändras till en skämthistoria. En berättelse, till vilken man tidigare givit en trosinnebörd, skulle efter trons upphörande kunna övergå till en ren underhållningsfunktion, som då medförde olika förändringar i form och stilhänseende.

D. Som uttryck för speciella kvaliteter

Genrer kan ses som uttryck för olika betydelser och kvaliteter. Som bekant laborerar t.ex. sagorna med andra stilmedel och annan form liksom ett annat innehåll än sägnerna. Graden av realism är exempelvis ett särskiljande kännetecken. Specifika genrekvaliteter har då ofta kopplats samman med genrens funktion och användningsområden. För Ben-Amos framstår detta forskningsfält som mest fruktbart av dem han nämner, inte minst därför att detta ger oss tillfälle att närmast studera deras relation till berättare och lyssnare.

GENRER SOM PROBLEM ELLER PROBLEMLÖSNING

En annan amerikansk forskare, som diskuterar genrekvalitet och en performanceorienterad genreterminologi, är Roger D. Abrahams. I ett par artiklar från 1960- och 1970-talen argumenterar han för en genresyn, som närmast tar sin utgångspunkt i relationen mellan berättaren/aktören och lyssnarna. Resultatet blir att all prosadiktning liksom sång- och vistradition kan föras samman till en genregruppering, benämnd *fiktiva genrer*. I detta sammanhang skall beteckningen ses mot den grad av interaktion, som normalt ingår i ett sådant framförande, d.v.s. att berättaren/sångaren är den för framförandet helt centrala personen och lyssnarna snarast kan ses som konsumenter. I Abrahams andra genregrupper kan t.ex. vardagskontexten i form

av det pågående samtalet mellan några personer kryddas med folklöre som ordstäv eller talesätt och har därmed ganska annorlunda kontextuella förutsättningar. Abrahams nämner här bland annat *konversationsgenrer* och *lekgenrer*.

Inom nordisk forskning har genreproblematiken på flera sätt varit central. Detta var särskilt tydligt inom den äldre folkloristik, där von Sydow var en internationellt ledande forskare, vilket tidigare nämnts. Under 1900-talets andra hälft framstår Lauri Honko, som den nordiske forskare, vilken mest bidragit till och förnyat diskussionen om genrer och genreanalys.

I sin artikel "Genre Analysis in Folkloristics and Comparative Religion", som första gången trycktes 1968, gör Honko en genomgång av forskningsläget vid den tidpunkten samt ger en bakgrund till den av von Sydow företrädde synen på genrer i form av realistiska system jämfört med den senare idén om s.k. nominalistiska konstruktioner. Med en viss förenkling och som tidigare nämnts, syftar det förra på att genrer närmast finns som "naturliga" och forskarens uppgift snarast var att "avslöja" de kriterier, som var basiska, så syftar de senare på att genrer är produkter av en bestämd forskningssyn skapad efter sina förutsättningar. Av detta följer begreppen realtyper respektive idealtyper.

Från en internationell utgångspunkt ter sig den nordiska folkloristiken generellt som "genremedveten" – vilket också kan sägas ligga i den vetenskapliga historiesynen. Att det också förekommit en slags opposition mot en överdriven "genreexercis" kan man dock se i flera större arbeten särskilt från och med 1970-talet. Ett sådant exempel finner man i Otto Blehrs studie *Folketro- og sagnforskning* från 1974. I stället för mer gängse genrebegrepp som memorat, sägner och trosutsagor, använder sig Blehr av begreppen folktroberättelser och folktroutsagor, där det förra används för berättelser, där kontexten i någon mån finns tillgänglig, medan de senare saknar kontextuella data. Blehr finner därmed ingen vetenskaplig relevans i att särskilja genrer i memorat och sägner åt. Blehrs förslag till terminologisk förändring har dock rönt begränsad entusiasm.

Ett gott exempel på att dessa båda genrer, memorat och sägner, kommunicerar olika typer av information, kan man dock få i Bengt af Klintbergs studie *Gasten i svensk folktradition* från 1968, som alltså kom ut halvdussinet år före Blehrs arbete. Klintberg finner i sin studie att en huvudsakligen annan motivbild framträder i memoraten än i sägenberättandet. I memoratens subjektiva framställning används t.ex. inte begreppet *gast*, utan föreställningen har där snarast att göra med vad som inom folkloristiken brukar betecknas som *gengångarmotiv*. Berättelserna är till sin uppbyggnad detaljrika och till sitt innehåll "realistiska". De dominerande "gastmotiven" i memoraten består egentligen mest av *gastkramningen* respektive den nedtyngda *vagnen*, som inte kan rubbas.

I sägnernas mera objektiva och anonyma tradition används däremot gärna beteckningen *gast* och där återfinns också en rad motiv av mer "fantasifull" karaktär.

De båda genrererna visar således olika motivversioner av den s.k. *gast-* och *gengångarföreställningen*.

Ser vi till den nordiska folkloristiken i stort, ter sig inte frågan om genrer och genreanalys som särskilt problematisk. Ingen forskare ser den heller som det mest centrala i vetenskaplig bemärkelse. Samtidigt inser nog de flesta behovet av att utvärdera informationen i de källor, som vi nyttjar i en vetenskaplig process. En komplikation består naturligtvis i att de historiska materialen i våra traditionsarkiv oftast är uppordnade efter en äldre tids syn på genrer.

Precis som Klintberg svarar ja på frågan om genresystemen skall behållas, torde de flesta hålla med, även om det kanske snarast är *kunskapen om systemen*, än systemen i sig själva som är viktig. System kommer alltid att förbli mer eller mindre kongruenta i förhållande till det innehåll, som skall fylla dem. Samtidigt är inga genrer statiska eller "eviga". Vi måste alltså hela tiden vara beredda på omprövningar av de genrekoncept, som vi brukar i en forskningsuppgift. Och vi måste vara medvetna om de konventioner och principer, som varit vägledande i tidigare forskning, för att kunna utnyttja potentialen i de historiska materialen.

KRITERIERNAS VÄRLD

von Sydow använde på sin tid genrekriterierna *form*, *innehåll* och *funktion* som genreanalytiska grundinstrument. Av dessa är ju de båda första avläsbara i en bevarad text, medan funktionen egentligen kräver en god kännedom av framförandesituationen. Den sistnämnda får då mera prägel av en sannolikhet baserad på den version, som forskaren analyserar.

Bengt af Klintberg för i sin bok *Svenska folksägner* ett resonemang om sängengenrens funktioner, där han just påpekar den variabilitet, som samma sägentext kan ha i olika framförandesituationer. af Klintbergs fem skisserade huvudfunktioner presenteras då snarare som kvalificerade sannolikheter än som slutgiltiga resultat.

Andra forskare som t.ex. den amerikanske antropologen och folkloristen William Bascom laborerade med kriterierna *form*, *trovärdighet* och *tidpunkt* i sina studier. Sägner kan t.ex. utifrån ett sådant perspektiv anses "sann" och återspegla förfluten tid, medan sagan kan betraktas som en fantasi, där tidsaspekten saknas eller är irrelevant. Här blir kriteriet trovärdighet det mest problematiska, eftersom det precis som det sydowska funktionskriteriet bör avläsas i den aktuella kontextsituationen. Denna finns som bekant sällan eller aldrig dokumenterad i historiska källor.

Lauri Honko å sin sida föreslår i sin artikel om genreanalys en prövning av inte mindre än nio olika "normer" eller kriterier, nämligen *innehåll*, *form*, *stil*, *struktur*, *funktion*, *frekvens*, *utbredning*, *ålder* och *ursprung*. Användbarheten av flera av dessa kan ifrågasättas bland annat eftersom det är omöjligt att få fram uppgifter, som svarar tillfyllest på dem.

Slutligen återstår på nytt frågan om vilket syfte genreanalysen har för forskningen i allmänhet och för den enskilde forskaren i synnerhet. Kanske får vi i ett kortare tidsperspektiv acceptera att den arkivaliska genremodellen, så som den tillämpas vid våra folklivsarkiv, är

uppbyggd kring ett mindre antal kriterier med begränsad potential vad gäller sökbarhet, medan friheten för den enskilde forskaren att utifrån sitt forskningsområde välja specifika och alternativa kriterier kvarstår öppen.

REFERENSER

- Abrahams, Roger D., Genre Theory and Folkloristics. *Studia Fennica* 20, 1976.
- Bascom, William, The Forms of Folklore: Prose Narratives. *Journal of American Folklore* 78, 1965.
- Ben-Amos, Dan, The Concepts of Genre in Folklore. *Studia Fennica* 20, 1976.
- Blehr, Otto, *Folketro- og sagnforskning*. Universitetsforlaget. Oslo 1974.
- Honko, Lauri, Genre Analysis in Folkloristics and Comparative Religion. *Temenos* 3, 1968.
- af Klintberg, Bengt, "Gäst" in Swedish Folk Tradition. *Temenos* 3, 1968. (På svenska: *Gästen i svensk folktradition*. Sthlm 1973.)
- af Klintberg, Bengt, Skall vi behålla våra genresystem? *Folkloristikens aktuella paradig*m. Red. Gun Herranen. Åbo 1981.

FÖRFATTARPRESANTATION

Per Peterson, universitetslektor i etnologi vid Uppsala universitet 1974–2012. Hans forskning har huvudsakligen rört berättande och föreställningar samt barnkultur.